

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészlet- és Társadalomtudományi Kar

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Bojtos Anikó

**NAGY MESTEREK NYOMÁBAN – BENCZÚR GYULA ÉS LOTZ
KÁROLY TANÁRI TEVÉKENYSÉGE AZ I. ÉS II. SZÁMÚ FESTÉSZETI
MESTERISKOLÁBAN**

Történelemtudományi Doktori Iskola (Vezető: Dr. Óze Sándor,
MTA doktora, egyetemi tanár)

A bizottság elnöke: Dr. Óze Sándor DSc

Bírálok: dr. Hessky Orsolya PhD, dr. Bellák Gábor PhD

A bizottság titkára: dr. Kiss Kornélia PhD

Tagok: dr. habil. Jernyei Kiss János PhD (belső tag), dr. Róka Enikő
PhD (külső tag), dr. Kovács Imre PhD (póttag)

Témavezető: dr. habil. Kopócsy Annamária PhD, egyetemi
adjunktus

Budapest, 2024

1. A kutatás előzményei, problémafelvetés

Disszertációm az első állami művészeti felsőoktatási intézmények, a budapesti I. és II. számú Festészeti Mesteriskolák történetét dolgozza fel. E tanintézetek jellegét jelentősen befolyásolta az a körülmény, hogy a historizmus meghatározó alkotói, Benczúr Gyula, Lotz Károly és Székely Bertalan vezette őket. Az elsődleges célom az volt, hogy felhívjam a figyelmet arra, hogy az említett mesterek amellet, hogy kiemelkedő életművet hagytak hátra, évtizedeken keresztül jelentős oktatási tevékenységet is folytattak. Ezért az általuk alkalmazott tanítási módszerek feltérképezésén kívül a téma nemzetközi kontextusba helyezésére, a mesteriskolákban folyó munka feltárására, a magyar művészeti életben betöltött szerepük bemutatására, valamint a tanítványok későbbi pályafutásának vizsgálatára helyeztem a hangsúlyt.

Témám szorosan összefügg a Magyar Képzőművészeti Egyetem történetének korai időszakával. Az egyetem múltjára vonatkozó kutatások az 1990-es években kezdődtek meg Blaskóné Majkó Katalin, a könyvtár főigazgatójának vezetésével. Az intézmény történetének 1920 és 1932 közé eső szakaszát a 2011. évi *Reformok évtizede* című tárlat dolgozta fel. E kiállítás katalógusában jelent meg Lájér Verának a gyakorlati festészeti szakosztályról és a II. számú Festészeti Mesteriskoláról szóló alapos munkája, amely az intézménytörténet vizsgálatához fontos segítséget nyújtott számomra. Lájér azonban – részben terjedelmi korlátok miatt – még nem foglalkozott behatóan a Lotz-műhely kérdésével, a tanítványok későbbi pályafutásával, valamint Lotznak a növendékeire gyakorolt hatását sem tárgyalta.

Az I. számú Festészeti Mesteriskola alapításának körülményeivel, az emögött meghúzódó kultúrpolitikai célkitűzésekkel először Vargyas Júlia foglalkozott a 19. századi képzőművészetről szóló akadémiai kézikönyvben. Az ő kutatásai azonban nem terjedtek ki a mesteriskolai rendszernek az európai

képzőművészeti akadémiák történetében betöltött jelentőségére, sem a budapesti Festészeti Mesteriskolák szerepére a hazai művészeti és közéletben, továbbá nem vizsgálta részletesen Benczúr pedagógiai elveit, oktatási metódusát, illetve tanítványaihoz fűződő viszonyát sem. Kutatásom során ezért ezeknek az aspektusoknak különös figyelmet szenteltem. Kiemelten kezeltem az I. számú Festészeti Mesteriskola történetének 1908 és 1920 közé eső szakaszát, amelyet a szakirodalom eddig kevésbé vizsgált.

A téma nemzetközi kontextusának feltérképezéséhez a külföldi intézménytörténeti elemzések nyújtottak támpontot. A művészeti akadémiákkal kapcsolatban Nicolaus Pevsner végezte el az alapkutatásokat 1930-ig, majd a 2000-es évektől kezdve az egyes intézmények általában kerek évfordulók alkalmával kezdeményeztek nagyszabású nemzetközi projekteket saját múltjuk feltárására. A terjedelmes jubiláris kiadványokon kívül Ekkehard Mai tanulmányai, különösen a több évtized eredményeit összegző, 2010-ben megjelent monográfiája világította meg a mesteriskolai reformmodell lényegét, kialakulását és elterjedését. Ezek az előzmények nélkülözhetetlen alapot jelentettek ahhoz, hogy felderíthessem a mesteriskolai rendszer bevezetésének és működésének magyar jellegzetességeit.

Benczúr és Lotz alkotói, illetve tanári tevékenységének feltárásához alapvető fontosságú volt számomra azoknak az oktatási metódusoknak a vizsgálata, amelyeket saját tanulmányaik során megismertek. Bellák Gábor kutatási eredményeinek kiegészítéseként céлом volt a magyar szakirodalom számára eddig ismeretlen, Benczúr müncheni időszakára és mesterére – Karl von Pilotyra – vonatkozó külföldi levéltári források és kéziratok tanulmányozása.

Lotz Károly bécsi mestere – Carl Rahl – életműve Pilotyéhez képest kevésbé ismert. Noha jelentősége a korszak osztrák kutatói számára is kétségtelen, életműve máig feldolgozatlan. Művészetéről és magániskolájáról a legutóbbi összefoglalás több mint negyven éve, 1981-ben jelent meg Werner Kitlitschka tollából. Azóta kizárólag Cornelia Reiter foglalkozott néhány tanulmányban Rahlal,

a magyar szakirodalomban pedig legutóbb Boros Judit fogalmazta meg a művészi hatásával és iskolájával kapcsolatos vizsgálódások fontosságát. Noha Polenyák Ivett 2014-es doktori disszertációja vizsgálat tárgyává tette Rahl szerepét Munkácsy bécsi periódusában, de történelmi nézőpontja miatt pedagógiájáról szólva több fontos aspektusnak – többek között sajátos stílusának – sem szentelt figyelmet.

A magyar származású Rahl-tanítványok közül Than Mór és Lotz Károly falképfestészeti munkássága a legjelentősebb, lényegében ők honosították meg mesterük stílusát a magyar fővárosban. A 19. századi budapesti falképfestészet kutatását Szvoboda-Dománszky Gabriella kezdte meg, az ő nyomdokain haladva egy-egy jelentősebb ciklus önálló feldolgozása is megtörtént egyetemi szakdolgozatok, tanulmányok formájában.

Az eddigi eredményekhez kapcsolódva, bécsi levéltári, múzeumi és könyvtári források segítségével behatóan vizsgáltam Rahl művészi elveit, oktatási gyakorlatát, valamint korrektúrázási módszerét. Ezenkívül az a kérdés is foglalkoztatott, hogy alkotóként, illetve tanárként hogyan hatott Rahl Lotzra, módszerei mennyiben tértek el tőle, és miként alakította ki önálló művészi stílusát.

Kutatásom során kiemelt figyelmet szenteltem az egyes tanítványok életműveinek is. Az I. és II. számú Festészeti Mesteriskola összesen nyolcvankét növendéke közül általában Kernstok Károly, Fényes Adolf, Körösfői-Kriesch Aladár és Koszta József nevét említették meg az eddigi elemzések, a többi tanítványt nem vizsgálták. Többnyire azt a leegyszerűsítő képet sugallták, hogy aki megfordult a mesteriskolákban, az vagy epigonná vált, vagy pedig Benczúr, Székely, illetve Lotz stílusától teljesen eltérő modorban alkotott a későbbiekben. Ezért a közgyűjteményekben elérhető művek, valamint reprodukciók és leírások segítségével az egykori növendékek működéséről árnyaltabb képet igyekeztem rajzolni.

Végül, de nem utolsósorban azt a kérdést is vizsgálat tárgyává tettem, hogy a mesteriskolai évek, az ott kialakult személyes és szakmai kötelékek, valamint a vezető tanárok kapcsolati hálója milyen szerepet játszhatott a tanítványok későbbi pályafutásában és érvényesülési lehetőségeiben.

2. A kutatás során alkalmazott módszertan

Dolgozatom első fele intézménytörténeti megközelítést alkalmaz, amelyhez a forrásokat a Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtár, Levéltár és Művészeti Gyűjteményben (MKE KLM) fellelhető hallgatói anyakönyvek, intézeti értesítők, nyomtatványok és (kéz)iratok, továbbá a Magyar Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet (HUN–REN BTK MI) Adattárában őrzött anyagok jelentették. Mivel a mesteriskolák felügyeleti szerve a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium volt, ezért a miniszter éves jelentéseiben mindig külön kitért ezeknek az intézményeknek a működésére is. Az Országgyűlési Könyvtárban elérhető nyomtatott jelentések nagy segítséget jelentettek az iskolák történetének kronologikus felvázolásához. Több irat lelhető fel a Magyar Nemzeti Galéria Adattárában, többek között az I. számú Festészeti Mesteriskola alapításával, Benczúr felkérésével és az iskolának a Magyar Tudományos Akadémia falai között történő ideiglenes elhelyezésével kapcsolatosan.

Vizsgálódásom az intézménytörténeti szemponton kívül főként arra irányult, hogy információkat gyűjtsék az iskolákban folyó oktatás tartalmi részéről, valamint a vezető mesterek oktatási elveiről. Az elsődleges forrásokat ezért tanítványi visszaemlékezésekből, korabeli sajtóinterjúkból, magánlevelezésekből származó információkkal vettem össze, amelyeket fokozott forráskritikával kezeltem.

A dolgozat második felében Benczúr Gyula és Lotz Károly növendékeire gyakorolt hatását vizsgálom. Az I. számú Festészeti

Mesteriskolában készített műalkotások adatait, reprodukcióját és korabeli leírásait egy Excel-táblázatba gyűjtöttem ki. Az érintett festmények és grafikák egy része a SZM–MNG állományában található, ezeket eredetiben is tanulmányoztam.

Nehézséget jelentett, hogy a Lotz-iskolához kapcsolódó művek többsége falkép, amelyek közül jó néhány elpusztult, a Benczúr-növendékek alkotásai pedig sok esetben lappanganak. A kutatás során ezért korabeli reprodukciókra és leírásokra is támaszkodtam.

Esettanulmányok segítségével külön fejezetben mutatom be azokat a művészi problémákat, amelyek egyszerre több növendék munkáin jelennek meg. Ennek során főként a mesteriskolában festett művekre koncentráltam, de esetenként az iskolába lépést közvetlenül megelőző, vagy nem sokkal azután készült festményeket is vizsgálat tárgyává tettem. Céлом a válogatásnál nem az volt, hogy teljeskörű áttekintést adjak a mesteriskolában született képek teljességéről, hanem hogy motivikusan csoportosított példák segítségével megkíséreljem megválaszolni azt a kérdést, hogy a növendékek témaválasztásaiban és művészi kísérleteiben Benczúr, vagy Lotz szerepet játszott-e. Az elemzések során elsősorban műfajelméleti szempontokat érvényesítettem, de esetenként stíluskritikai vagy ikonográfiai megközelítést is alkalmaztam.

A dolgozat utolsó fejezetei a mesteriskolák szerepét vizsgálják a tanítványok későbbi pályafutásának alakulásában. Ehhez az anyaggyűjtés során az MKE KLM-ben őrzött anyakönyvek segítségével összeállítottam a mesteriskolások névsorát, majd mindegyikükről írtam egy rövid életrajzot (ebből egy válogatás olvasható a dolgozat függelékében). Vizsgálódásaim az I. számú Festészeti Mesteriskola azon növendékeire terjedtek ki, akik egy évnél tovább látogatták az intézményt, és akiknek a műveiről leírások, reprodukciók, ill. eredeti festmények és grafikák tanulmányozása révén képet kaphattam. A II. számú Festészeti Mesteriskola elődjének számító gyakorló festészeti szakosztály látogatói közül csak azokra fordítottam figyelmet, akik a nevezett

mesteriskolában folytatták tovább tanulmányaikat. Az elkészült curriculumok az alapadatokon (születési név, hely, idő stb.) kívül a tanulmányi adatokat, az elnyert díjakat és kitüntetések, továbbá a felhasznált szakirodalmat és levéltári forrásokat is tartalmazzák, a kész szócikkeket egy lexikonban foglaltam össze. Elkészítésükhöz a HUN–REN BTK MI Adattárában és Lexikongyűjteményében, valamint a Közép-Európai Művészettörténeti Kutatóintézet Archívum és Dokumentációs Központ Adattárában is végeztem kutatást, továbbá az Arcanum Digitális Tudománytárát, a Hungaricana közgyűjteményi portált, valamint a Petőfi Irodalmi Múzeum Névtér alkalmazását és a müncheni Képzőművészeti Akadémia „Matrikeldatenbank” felületét használtam. Az adatokat művésztárszociológiai perspektívából vizsgálva kibontakoztak az egykori növendékek érvényesülési lehetőségei, valamint az általuk bejárt jellemző karrierutak, amelyek megalapozásához a mesteriskolai évek sok esetben döntő módon járultak hozzá.

3. Az új eredmények

Dolgozatomban kimutatom, hogy a mesteriskolák magyarországi bevezetésével egy olyan, műhelymunkára és az egyéniség tiszteletére épülő intézményi modellt honosítottak meg Magyarországon, amely korábban már több európai – elsősorban német – művészeti akadémián jól működött. Sikerességét főként gyakorlatorientáltságának és individuális jellegének köszönhette. Emellett annak is, hogy lehetővé tette a természetüknél fogva merev intézményi struktúrák számára a kialakuló művészeti piac igényeihez történő rugalmas alkalmazkodást.

I. A budapesti mesteriskolák egyik sajátossága, hogy viszonylag késői alapításuk és a Mintarajztanoda szervezetének érintetlenül hagyása miatt felemás módon vezették be őket: nem az akadémiai képzés legfelső fokát jelentették, hanem lényegében annak pótlékaiává váltak. Olyan funkciót kellett volna tehát betölteniük,

amelyet az európai reformmodell eredeti kidolgozóí eleve nem szántak neki, és amelyre alkalmatlan is volt.

II. Erre több korabeli kritikus rámutatott előbb a nagybányai művészek, majd a Nyolcak művészcsoport fellépését megelőzően, azaz a századfordulón és 1905 körül. A bírálatok háttérében személyes érdekek, illetve a művészeti piacon való érvényesülésre való törekvés mutatható ki, de több jogos felvetést is megfogalmaztak. Ezt a hazai kultuszminiszterek közül a szabadiskolai gondolatnak leginkább elkötelezett Wlassics Gyula érzékelt a legtisztábban, ám a változáshoz az övénél radikálisabb reformokra lett volna szükség. A támadások és kritikák ellenére a mesteriskolákat a vezető tanárok személyét övező tisztelet és az állami megrendelésekben játszott fontos szerepük tartotta fenn, valamint azok a külföldről hazatérő művészek, akik a hazai szcénába kívántak bekapcsolódni az iskolák nyújtotta lehetőségek révén.

III. A másik fontos magyar jellegzetesség, hogy a budapesti intézmények nemcsak a szabadiskolákkal, hanem a 19. század második felében virágzásnak induló művészeti piaccal is párhuzamosan fejlődtek. Ebből adódóan egyszerre váltak az állami művészetpártolás eszközeivé és haszonélvezőivé.

Létrehozásuk mögött a portré és a történeti festészet fellendítésének kultúrpolitikai célkitűzése rejlett. Noha az iskolák működésének ez a két műfaj fontos részét jelentette, és a tanítványok bekapcsolódtak az állami és a köztestületi megbízások kivitelezésébe, ettől eltekintve azonban szabadon alkothattak. Dolgozhattak kiállításra szánt képeken vagy pályaműveken, de sokan közülük illusztrálással is foglalkoztak. Mivel már akadémiát vagy Mintarajztanodát végzett művészek voltak, ezért oktatásuk nem órarendszerű keretek között zajlott, hanem a tudásátadás műhelyszerű keretek között, személyes instrukciók formájában valósult meg.

IV. Benczúr tanítványaira gyakorolt hatása leginkább a konzervatív esztétikai szemlélet, továbbá a barokk művészeti

hagyományok közvetítésében érhető tetten, amely legvilágosabban a portré és a történeti festészet műfajában mutatkozott meg, akár motivikus, vagy kompozíciós átvételek szintjén is. Ezenkívül ösztönző szerepe lehetett a mitológiai-bibliai kerettémájú aktos kompozíciók és a társasági festészet (főleg a történeti és a mitológiai témájú zsáner) terén működő tanítványok témaválasztásaiban, de növendékei plein airrel kapcsolatos kísérleteit is támogatta. Noha a valóságghú szemlélet tetten érhető növendékeinek munkáin, de a Benczúr képeire jellemző anyagszerű ábrázolást közülük csak nagyon kevesen sajátították el.

Lotz hatása leginkább a vele szorosan együttműködő Tardos-Krenner Viktor életművében mutatható ki. Rahltól eltérően az ő műhelye folyton változó személyekből állt, és munkatársainak köre nem korlátozódott a tanítványaira. Közreműködésük az egyes megbízásoknál többszintű volt, ezért nem jött létre köztük és mesterük között olyan stílusbeli hasonulás, mint a Rahl-műhely esetében.

V. A budapesti intézmények az ingyenes műterem-, könyvtár- és jelmeztárhasználat mellett jó lehetőséget biztosítottak a zömükben külföldről hazatérő, a történeti festészet, a portré és a falképfestészet iránt érdeklődő fiatal művészeknek arra, hogy megalapozzák későbbi karrierjüket. Egykori mestereikhez hasonlóan konkrét esetekben Lotz és Benczúr is latba vetette kapcsolati hálóját és ismertségét annak érdekében, hogy tanítványaik számára megbízásokat szerezzenek, ill. stabil munkakörülményeket biztosítsanak. A rendszeres kiállítási lehetőség, a pályázatokon való szereplés és az elnyert díjak révén hírnevet szerezhettek maguknak, a közös tanulmányok során szövődött ismeretségek és barátságok később sok esetben munkakapcsolattá alakultak közöttük. A megszerzett ismereteket nemcsak önálló alkotókként, hanem tanárokként és restaurátorokként is kamatoztatták.

4. A témában folytatott publikációs tevékenység

Tanulmányok:

Lotz Károly seccói a Magyar Tudományos Akadémia nagytermében.
Tanulmányok Budapest múltjából, 37. (2012) 125–161.

A modern technika Olümposza. A Keleti pályaudvar falképei.
Életmód-történeti pillanatképek I. Szerk.: J. Újváry Zsuzsanna – Mezei Emese. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Bp., 2018. 97–114.

Lotz Károly fal- és mennyezetképei a Régi Műcsarnok épületében.
Ars Hungarica, 48. (2022) 1:39–52.

Székely Bertalan korai nőnövendékei (1871–1885). *Ars Hungarica*, 48. (2022) 2:187–210.

Könyvek, könyvfejezetek:

Az Országház falfestményei. Országház Könyvkiadó, Bp., 2016.

Az Országház falfestményei. Országház Könyvkiadó, Bp., 2021.

The Murals of the Parliament Building. The Office of the Hungarian National Assembly, Bp., 2017.

Wand- und Deckengemälde im ungarischen Parlament. Országház Könyvkiadó, Bp., 2018.

Les peintures murales du Parlement. Országház Könyvkiadó, Bp., 2018.

Los murales del Parlamento. Országház Könyvkiadó, Bp., 2018.

I dipinti murali del Parlamento. Országház Könyvkiadó, Bp., 2018.

Lotz Károly mennyezetképei a Régi Múcsarnok épületében. *A művészet terei. A Magyar Képzőművészeti Egyetem műemléki öröksége és művészeti gyűjteményei.* Szerk.: Révész Emese. Magyar Képzőművészeti Egyetem, Bp., 2021. 39–40.

The ceiling murals of Károly Lotz in the Old Kusthalle. *A művészet terei. A Magyar Képzőművészeti Egyetem műemléki öröksége és művészeti gyűjteményei.* Szerk.: Révész Emese. Magyar Képzőművészeti Egyetem, Bp., 2021. 43–44.

A Mintarajztanoda „női osztálya”. *Modellállítás. Az emberi test képi konstrukciói.* Kiállítási katalógus. Magyar Képzőművészeti Egyetem, Bp., 2021. 60–62.

The „female class” of the Hungarian Royal Drawing School. *Modellállítás. Az emberi test képi konstrukciói.* Kiállítási katalógus. Magyar Képzőművészeti Egyetem, Bp., 2021. 64–66.

Székely Bertalan pedagógiai tevékenységéről. *Modellállítás. Az emberi test képi konstrukciói.* Kiállítási katalógus. Magyar Képzőművészeti Egyetem, Bp., 2021. 100.

About Bertalan Székely’s pedagogical work. *Modellállítás. Az emberi test képi konstrukciói.* Kiállítási katalógus. Magyar Képzőművészeti Egyetem, Bp., 2021. 101.

Műleírások:

A Nemzeti Múzeum díszlépcsőházának falképciklusa. *A magyar művészet a 19. században. Képzőművészet.* Szerk.: Papp Júlia – Király Erzsébet, MTA BTK – Osiris, Bp., 2018. 513–517.

Lotz Károly falképei a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében. *A magyar művészet a 19. században. Képzőművészet.* Szerk.: Papp Júlia – Király Erzsébet, MTA BTK – Osiris, Bp., 2018. 520–527.

A Károlyi-palota 1864-ben készült falfestményének kartonjáról készült, kézzel átfestett albumin fotók. 1880 körül. MKE, Művészeti Gyűjtemény. *Térfoglalások. A Régi Műcsarnok története*. Kiállítási katalógus. Magyar Képzőművészeti Egyetem, Bp., 2022. 32. (4.4.)